

هزوری بر همای و همایون خواجوی کرمانی

مؤلف:

حمیرا بهرامانی

سرشناسه	: سه سلطانی، حمیرا:
عنوان و نام پدیدآور	: مروری بر همای و همایون خواجوی کرمانی / مولف حمیرا سه سلطانی.
مشخصات نشر	: تهران: کانی مهر، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۹۰ص. ۱۴/۵×۲۱/۵ م.م.
شابک	: 978-600-8071-03-7
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
موضوع	: خواجوی کرمانی، محمودبن علی، ۶۸۹ - ۷۵۳ ق. -- نقد و تفسیر
موضوع	: خواجوی کرمانی، محمودبن علی، ۶۸۹ - ۷۵۳ ق. همای و همایون -- نقد و تفسیر
رصو	: شعر فارسی -- قرن ۸ق. -- تاریخ و نقد
شماره افزوده	: خواجوی کرمانی، محمودبن علی، ۶۸۹ - ۷۵۳ ق. همای و همایون، شرح
رده بندی کنگ	: ۱۳۹۴PIR۵۴۶۲ م۴/س۹
رده بندی دی سی	: ۳۲/۱۵۸
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۱۵۴۹۲

انتشارات کانی مهر

مروری بر همای و همایون خواجوی کرمانی

مولف: حمیرا سه سلطانی

ناشر: کانی مهر

نوبت چاپ: اول

سال چاپ: ۱۳۹۴

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

ناظر چاپ: محسن ایومن

چاپ: تاجیک

قیمت: ۲۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۰۷۱-۰۳-۷

فهرست

مقدمه.....	۹
باب اول: خواجهوی کرمانی و داستان «همای و همایون» او.....	۲۱
فصل اول: شرح مختصر حال و آثار خواجه.....	۲۱
فصل دوم: تاریخ تألیف و مضمون مختصر داستان.....	۳۳
باب دوم: پرسناژهای اصلی داستان و خصوصیات بدیعی و مهارت	
خواجه در داستان «همای و همایون».....	۵۵
فصل اول: هدف و شخصیت اصلی داستان «همای و همایون».....	۵۵
فصل دوم: خصوصیات بدیعی و مهارت شاعری خواجه در داستان	
«همای و همایون».....	۶۵
خلاصه.....	۸۱
منابع.....	۸۷

مقدمه

در امر آموزش و تحقیق، آثار ادبی کلاسیک فارسی در مقیاس جهانی همتا ندارد. وجود خانات ارزنده‌ای که مستشرقین حول مسایل گوناگون ادبی کلاسیکی ما انجام داده‌اند، هنوز مسایل و مشکلات بالفعل کم آموخته شده و یا حل نشده‌ای موجودند که محققان در صدد حل آن‌ها می‌باشند. وجود مسایل و مشکلات می‌طلبد که آثار نمایندگان ادبی در جایگاه و درجات گوناگون را جمع‌آوری نموده و به‌طور جدی آموخته و تحقیق نماییم، زیرا آثار ادبی شاعران و نویسندگان از همه‌ی جهانب مورد بررسی قرار نگرفته و تنها در صورت ضرورت بطور جدی این کار ممکن خواهد بود.

ژنراییکی داستان عشقی از جمله مسایلی است که در علم شرق شناسی هنوز مورد بررسی ویژه‌ای قرار نگرفته و ناگفته نماند که تاریخ

پیدایش داستان‌های عشقی به دوره‌های بسیار دور برمی‌گردد و با آثار شفاهی عامیانه پیوستگی عمیق دارد. در دوران قدیم بین اقوام، «استران گئوس» و «زرینه» افسانه‌های عامیانه عاشقانه‌ای بودند که قسمتی از آن‌ها در عصر چهارم پیش از میلاد به دست نویسندگان و طیب یونانی «کتزیاس کنارس» تدوین گردیده است.^۱

در تاریخ ادبیات فارسی عنصرهای نخستین داستان عشقی را می‌توان در ایجادیات نابندگان عصر دهم میلادی (سوم هجری قمری) دید. در این باب شهنامه بی‌زوال فردوسی «بیژن و منیژه»، «رستم و سهراب»، «گرشاسب و کتیرا» را می‌توان نام برد که در آن‌ها روابط صمیمی و عاشقانه‌ی قهرمانان محزون بار نقش یافته‌اند. در عصر یازدهم میلادی (چهارم هجری) نیز «وامق و عذرا» عنصری و «ورقه و گلشاه» عیوقی، «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی و چند داستان ویژه عشقی تألیف یافته‌اند. «ورقه و گلشاه» اولین داستان اپیکی عشقی است که تا زمان ما باقی مانده است.

ای. اس براگینسکی می‌گوید: «این داستان پیش از همه از آن جهت مورد توجه می‌باشد که در زمان تألیف، اولین داستان رمانتیکی بوده که هم اکنون به دست ما رسیده است»^۱.

«ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی نخستین مکمل تشکل یافته داستان ایرانی عاشقانه است که مهمترین ویژگی‌های این نوع داستان را در خود تجسم نموده است.^۲

بنا به نظر ای. د. تلس: پیدایش «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی در تاریخ نظم ایرانی - شقی مرحله‌ی جهش می‌باشد.^۳

در عصر دوازدهم میلادی (پنجم هجری) این نوع داستان‌ها رشد بیشتری یافته‌اند. در این باب می‌توان خدمات ارزنده‌ی نظامی گنجوی را یادآور شد که در آثارش شکل اپیکی داستان به نهایت خود رسیده است، به خصوص داستان‌های «خسرو و شیرین» و «لیلی و مجنون» که دو اثر مستقل «خمس»ی شاعر را تشکیل می‌دهند با ماهیت هدف‌دار و بدیعی خود در تاریخ ادبیات فارسی دارای مقام بالایی از رشد و ترقی در داستان‌های عشقی می‌باشند.

۱- براگینسکی. یو. اس، تاریخ خلق نظم تاجیک، صص ۱۸۰-۳۱۰

۲- حسین زاده. ش. بعضی قیدها از تألیف رابطه‌های علمی و ادبی، ص ۲۵۹

۳- براگینسکی. یو. اس، تاریخ خلق نظم تاجیک، ص ۲۸.

پس از ایجاد آثار نظامی این نوع داستان‌ها در تاریخ ادبیات و زبان فارسی به صورت الگو و سنت درآمده تا همانند آن و یا به همان رویه، ادیبان عصرهای بعدی، داستان‌های مستقل و بدیعی عشقی آفریده‌اند.

شاعرانی چون امیر خسرو دهلوی، عبدالرحمن جامی، عبدالله هاتفی، مکتبی شیرازی، خواجه عاصفی، بدرالدین هلالی، ملحم بخارایی، شمس‌الدین «اهن» و بسیاری از ادیبان دیگر را می‌توان نام برد که در دوره‌های گوناگون تاریخی و در شرایط سخت سیاسی بهترین اسلوب و روش داستان سرایی ایرانی - عشقی نظامی را تداوم داده‌اند و با تألیفات خود موقعیت‌های جدیدی آسب کرده در تاریخ ادبیات مقام شامخی بدست آورده‌اند، درحالی که شاعرانی چون خواجوی کرمانی، سلمان ساوجی، عصار تبریزی و عارف اردبیلی نیز در عصر چهاردهم میلادی (هشتم هجری) در تشکل و تحول این نوع داستان‌ها مشارکتی به جا گذاشته‌اند، ولی تا به امروز چه در علم ادبیات شناسی ایران و چه در علم شرق شناسی هیچ گونه تحقیقات جدی و علمی به میدان نیامده که باین ابواب با مسایل تاریخی پیدایش، تشکل و تحول این نوع داستان به دست آمده باشد. در این مورد تنها می‌توان تحقیقات پروفیسور «ن. سیفی اف» را مورد توجه قرار داد.

ن. سیفی اف «در تحقیقات خود که اساساً به مسایل زمان سوژت قصه «گل و نوروز» که در نظم اپیکی عصر چهاردهم میلادی مورد استفاده قرار گرفته است، دو داستان هم نام گل و نوروز شاعران جلال طیب شیرازی و خواجوی کرمانی را تحلیل مقایسه‌ای نموده‌اند، اما اخبار و اطلاعات عمومی این مؤلف در رابطه با داستان‌های دیگر عشقی عصر چهاردهم میلادی مانند «جمشید و خورشید» سلمان ساوجی، «مهر و مشتری» عصار تبریزی «فهاد نامه» عارف اردبیلی و «همای و همایون» خواجوی کرمانی محدود می‌باشند.

لازم به ذکر است بسیاری از محققین و متخصصین ادبیات در رابطه با ژنر داستان‌های فارسی در تحقیقات گذشته گاهی کم و بیش سخن رانده‌اند، از این بابت می‌توان به خدمات صدرالدین عینی (۲۵)، ی. ا. برتلس (۷)؛ (۶)، ع. میرزایوف (۲۱۱)، ا. ان. بولدروف (۸)، م. مرزا زاده (۳۲)؛ (۳۱)؛ (۲۹)؛ (۳۰)، ش. حسین زاده (۲۰۵-۱۹۱، ۱۱)، ی. س. برادسکی (۵)، م. شکوراف (۲۴)، م. بقایوف (۹)، کمال عینی (۲۶)، ع. افصح زاده (۱۰)، س. امیرقلوف (۳) و دیگران اشاره نمود.

این محققان اگرچه آموزش و تحقیق داستان‌های فارس و تاجیک را مورد بررسی ویژه‌ای قرار نداده‌اند، اما پیرامون ژنرهای ادبی، ضمن تحقیق و تحلیل بعضی مسایل و مشکلات تاریخ ادبیات، زندگی و آثار نمایندگان برجسته‌ی آن اظهار عقیده نموده‌اند.

بنابراین عقیده و نظر آن‌ها در آموزش صحیح و تحقیق مسایلی که به سبب تاریخ در داستان می‌انجامد، علی‌الخصوص داستان‌های اپیکی - عشقی، می‌تواند روشنگر باشد؛ صرف نظر از مسایلی که به ژانر داستان مربوط می‌شود در آینه می‌توانند مورد آموزش و تحقیق ویژه نیز قرار گیرند.

جستجوهای انجام یافته در انواع و مواد جمع‌آوری شده به خوبی نشان می‌دهد که در ادبیات عصر چهارم میلادی داستان و انواع آن از اهمیت کمی برخوردار نیست، به ویژه در محبت‌های عشقی داستان ویژگی‌های جالب توجهی از سنت‌ها و نوآوری‌ها، به خصوص در شکل و مضمون، سوژه، آبرز، طرز تصویر واقعه و اهداف داستان بیشتر ظاهر می‌گردد.

ادیبان عصر چهارده میلادی (هفتم هجری) فارس و تاجیک از جمله خواجوی کرمانی این نوع داستان را برای وسیع‌تر افاده نمودن اهداف

انسان‌پروری، انسان‌دوستی، حمایت از منافع زحمت‌کشان و عموماً افکار اومانیستی بیشتر موافق دانسته‌اند. بنابراین در این جا پرداختن به خصوصیات هدفمند و بدیعی داستان عشقی خواجو «همای و همایون» بسیار پر اهمیت و بالفعل خواهد بود، آموزش و تحقیق این داستان از آن جهت که تاکنون در علم ادب و ادبیات شناسی مورد تحقیق ویژه‌ای قرار نگرفته است، نیز دلیل بر اهمیت موضوع می‌باشد. در مورد خواجوی کرمانی در بسیاری از علوم ادبی اخبار و اطلاعات و بدیعی موجود است به خصوص این که کتب بسیاری در رابطه با شرح حال و آثار ادبی شاعر در ایران بطور گسترده منتشر گردیده است.

در این باب خدمات سعید نفیسی، احمد سهیلی خوانساری، حسین مسرور و دیگران بسیار با ارزش می‌باشد و همچنین اهمیت اخبار و اطلاعات آن‌ها در مقاله‌ای از کمال عینی در کشورهای خارجی، زبان منتشر گردیده است. (۲۶)

باید قید نمود که محققین نامبرده اگرچه جریان زندگی خواجو و آثار ادبی او را تا اندازه‌ای معینی به تحریر درآورده‌اند، اما در رابطه با داستان‌های عشقی شاعر، عقاید و نظرات قابل ملاحظه‌ای ابراز ننموده‌اند؛ از جمله می‌توان از حسین قلی ستوده (۲۹۶-۲۹۵، ۱۴)، شیرین بیانی (۳۷۸-

(۳۷۷، ۲۳)، رحمت‌اله مهرآز (۲۹۷-۲۹۶، ۱۷) و احمد سهیلی خوانساری (۷۴-۷۵؛ ۱۱-۱۰، ۱۵) نام برد که با قید تاریخ تألیف و به که پیشکش شدن «همای و همایون» و «گل و نوروز» و ابیات محدود شده در رابطه با مضمون مندرجه و مسایل هدفمند و بدیعی داستان بحث نکرده‌اند. در مسأله آموزش و تحقیق احوال و آثار خواجه کوشش دکتر احمد امیری خراسانی و علی رزاقی شانی را نیز باید قید نمود. دکتر احمد امیری خراسانی (۱) و علی رزاقی شانی (۲۷) در اثرشان به ترتیب «نخل‌بند شعرا» و «خواجهی کرمانی» در رابطه با موقعیت‌های مختلف زندگی خواجه نظرات قابل ملاحظه‌ای را بیان نموده‌اند و در مورد زندگی خواجه، آثارش، ممدوحان و مذمومان او و همچنین درباره‌ی کلیه مطالب مربوط به آثارش از زبان خود و دیگران اطلاعاتی ارائه داده‌اند. همچنین در رابطه با مسایل از جمله نسبت دادن سام‌نامه به خواجه اخبار متناقضی وجود دارد که در این باره در فصل اول باب یکم این کتاب بحث خواهد شد.

تنها محققانی که در رابطه با داستان «همای و همایون» و «گل و نوروز» اثر خواجه موضوع قابل توجهی را مطرح نموده است، مستشرق آلمانی «هرمان اته» می‌باشد. هرمان اته درخصوص داستان‌های تازه عشقی فارس و تاجیک بحث کرده، دو اثر مذکور را نیز از همین قبیل داستان‌های تازه

می‌داند. او در خصوص «گل و نوروز» خواجه گفته است: «جزیی دیگر از همان خمسه (خمسه‌ی خواجه مورد نظر مؤلف است) که باز از حیث موضوع ایران باستان را تداعی می‌کند، منظومه عاشقانه «گل و نوروز» می‌باشد».

کمال عینی محقق تاجیک در امر آموزش، آثار و نسخه‌های خطی، آثار ادبی و نشر علمی و انتقادی بعضی ایجادیات آثار خواجه سهم آشکاری دارد و در چندین سال درباره جایگاه خواجه در تاریخ ادبیات فارسی جستجوهای علمی نمود و نتایج بدست آورده‌ی خود را در دو مقاله تدوین کرده است. یکی از این مقالات در رابطه با زندگی و آثار خواجه و روشن نمودن وقایع مهم زندگی شاعر می‌باشد (۲۶)، مقاله‌ی دیگر او عقاید و نظریات شرق‌شناسان درباره رابطه‌ی با اشعار خواجه و حافظ شیرازی تدوین گردیده است. (۲۷)

علاوه بر این کمال عینی در بخش مقدمه‌ی نشر دانش‌های «همای و همایون» و «گل و نوروز» بسیاری از نسخه‌های خطی آثار شاعر را تصحیف علمی نموده (۱۴؛ ۱۳)، از این جا می‌توان گفت که جستجوهای علمی محقق، به استثنای دو مقاله‌ی ذکر شده‌ی او خصوصیت متن‌شناسی دارند و

در آن‌ها هیچ گونه تحقیق در رابطه با داستان‌های عشقی خواجه به میان گذاشته نشده است. اما در آثار دیگرش در رابطه با کار آموزش و حیات شاعر و انتشار داستان‌های عشقی او قدم‌نمایی برداشته است.

در رابطه با تحقیق داستان‌های عشقی خواجهی کرمانی چنانکه در بالا اشاره شد، زحمات ن. سیفی اف نیز کم نیست. او در قسم دوم اثرش «داستان: رایب فایس و تاجیک در عصر چهارده میلادی» داستان گل و نوروز خواجه را با داستان جلال طیب شیرازی مورد مقایسه قرار داده است و جایگاه آن را در تاریخ داستان‌سرایی فارسی تعیین نموده است (۲۱) و در خصوص داستان‌های همایون خواجه قسم اول اثر مذکور تنها اطلاعات عمومی داده است (۱۰). همانطور که می‌بینیم، در داستان عشقی خواجه اگر اطلاعات ن. سیفی اف را استناد کنیم تاکنون در علم شرق شناسی اروپا، همچنین ایران شناسی و ادبیات شرقی تاجیک مورد بررسی قرار نگرفته است.

بنابراین هدف از تحقیق در همای و همایون را جز در دست گرفتن ویژگی‌های بدیعی این اثر نمی‌باشد و به دنبال آن هدف از نگارش این کتاب تحلیل و وظایف مندرجه در ذیل خواهد بود.

(۱) معین کردن منبع داستان و بیان مضمون مندرجه‌ی داستان.